

КОНКЛУЗИВНИ УПОТРЕБИ В ПРЕДИКАТИ НА УСЛОВНИ ИЗРЕЧЕНИЯ

МИХАЕЛА МОСКОВА

СОФИЙСКИ УНИВЕРСИТЕТ „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“

mmoskova@uni-sofia.bg

В последните години евиденциалната система на съвременния български език е изследвана от редица учени. Мненията по отношение на нейната семантика се различават значително, тъй като са свързани с различните виждания на авторите за отношенията между модалността и евиденциалността. Въпреки това като цяло единодушна е позицията, че конклузивът е подкатегория на евиденциалността, която носи модална семантика.

Що се отнася до конклузива в частност, различните подходи на авторите към определянето на неговата семантика и мястото му в евиденциалната система са свързани с една специфика на формите на конклузива в българския език, която е резултат от историческия развой на категорията – съпадението на формите на конклузивния аорист и индикативния перфект. При това положение се създават известни трудности ясно да се отделят и изследват конклузивните употреби. До момента липсва пълно изследване на употребите на конклузива, но в различни трудове на Георги Герджиков, Руселина Ницолова, Златка Генчева-Декле, Краси-мира Алексова, Екатерина Търпоманова, Сенем Конедарева и др. са посочени част от тях.

Тук предмет на нашето изследване е конклузивът в състава на предикати на условни изречения. Това са най-слабо изследваните до момента употреби на конклузива и с тях са свързани различни трудности, които се отнасят до систематизацията на условните изречения, различията в условията за реализация на формите в главното или в подчиненото изречение, както и съпадението на формите на конклузивния аорист и индикативния перфект. Целта ни е да разгледаме различните комбинации на конклузива с други форми в този тип сложни изречения, за да направим изводи за това как тези употреби разширяват семантичния обхват на конклузива.

Ключови думи: евиденциалност, конклузив, граматическа омонимия, условни изречения

USE OF CONCLUSIVE FORMS IN CONDITIONAL SENTENCES

MIHAELA MOSKOVA

SOFIA UNIVERSITY ST. KLIMENT OHRIDSKI

mmoskova@uni-sofia.bg

The Bulgarian evidential system has drawn a lot of attention in recent years. The approaches to interpreting its semantics, however, differ significantly. Even so, most scholars agree that the Bulgarian conclusive is a modal category.

The differences between the available definitions of the Bulgarian conclusive may be ascribed in part to a very particular grammatical phenomenon in Bulgarian – the coincidence of the forms of the conclusive aorist and the perfect indicative. This coincidence makes it difficult to identify and explore unambiguously the conclusive. So far there has been no comprehensive study of the uses of the conclusive, but some of them have been explored in various works by Georgi Gerdzhikov, Ruselina Nitsolova, Zlatka Guentcheva-Desclés, Krasimira Aleksova, Ekaterina Tarpomanova, Senem Konedareva, among others.

The goal of this study is to identify the conclusive in conditional sentences. These are the least studied uses of the conclusive so far, partly because they are associated with various difficulties concerning the systematization of the conditional sentences, the conditions for realization of the grammatical forms in the main and subordinate clauses in Bulgarian, as well as the coincidence of the conclusive aorist and the perfect indicative forms. The exploration of the different combinations of other verb forms with the conclusive found in this type of complex sentences will allow for drawing conclusions on how these particular uses extend the semantic scope of the conclusive.

Keywords: evidentiality, conclusive, grammatical homonymy, conditional sentences

Конклузивът в състава на българската евиденциална система

Да се очертаят границите на евиденциалността в българския език е важно, тъй като от възприетото виждане за инвариантното значение на категорията произтича и разбирането за обхвата и спецификата на конклузива.

В типологически план актуалните гледни точки към категорията евиденциалност могат да се обобщят по следния начин: в голяма част от трудовете, посветени на евиденциалността, като значим се определя признакът *маркиране на източника на информация* (напр. Айхенвалд/Aikhenvald 2004), при други като основен признак се извежда начинът, по който говорещият е узнал за факта (Мелчук/Melychuk 1998: 199); според някои автори в основата на категорията заляга изразяването на оценка на говорещия за знанията му за действителността (Чейф/Chafe 1986, Лазар/Lazard 1999) или кодиране на отношението на говорещия към пропозиционалното съдържание на изказването (Генчева-Декле/Gencheva-Dekle 1993, Ницолова/Nitsolova 2008); маркиране на типа достъп до информацията (Плунгян/Plungjan 2011) или пък маркиране на степента на ангажираност на говорещия с достоверността на информацията (Герджиков/Gerdzhikov 1977, Герджиков/Gerdzhikov 1984) и др.

В българското езикознание някои учени като Руселина Ницолова и Екатерина Търпоманова приемат, че семантиката на категорията евиденциалност се свежда до посочване на източника на информацията (вж. Ницолова/Nitsolova 2008 и Търпоманова/Tarpomanova 2015). При други се изтъква като инвариантен за категорията признакът ангажираност на говорещия с достоверността на изказването – например при Георги Герджиков и Красимира Алексова (Герджиков/Gerdzhikov 1984, Алексова/Aleksova 2013). Според Г. Герджиков евиденциалната категория в българския език

се изгражда въз основа на два диференциални признака – преизказност и субективност, и има четири члена (модуси в терминологията на Г. Герджиков), които отговарят на четирите възможни комбинации на диференциалните признаци (Герджиков/Gerdzhikov 1984).

Тук е възприето виждането, че категорията евиденциалност в съвременния български език е средство за изразяване на епистемическа модалност, която изразява степента на ангажираност на говорещия с предаваната информация (в съгласие с разбиранията на Г. Герджиков и Кр. Алексова). Споделяме също така вижданията на Г. Герджиков и Р. Ницолова, че евиденциалността в българския език е четиричленна категория, която се състои от индикатив, конклузив, ренаратив и дубитатив.

Сега нека разгледаме мястото на конклузива в така дефинираната категория на евиденциалността. Макар различия в мненията за евиденциалността да съществуват както в типологическите изследвания, така и по отношение на българския език, консенсусно като цяло е виждането, че конклузивът предава авторово умозаклучение за ненаблюдавани събития, действия или състояния по оставените от тях следи или резултати въз основа на логически връзки или общоприети истини. Преобладава също мнението, че конклузивът носи модална семантика, която служи за маркиране на позицията на говорещия както по отношение на реалността на фактите, така и по отношение на достоверността на собственото изказване с оглед на начина, по който са придобити знанията за него.

Тук изхождаме от виждането, че чрез конклузива в българския език говорещият изразява извод, обобщение, умозаклучение, направено въз основа на ненаблюдавани лично факти, които говорещият реконструира на база на следите, резултатите или последствията от действията на базата на собствения си опит въз основа на общоизвестни факти или общоприети истини, както и чрез опиране на логически връзки между явленията. Умозаклучението според нас може да се основава на факти, които са част от фонда на собствените знания на говорещия или са придобити от чужда информация, могат да принадлежат както към плана на миналото, така и към плана на неминалото при свидетелска или несвидетелска позиция на говорещия. Няма да се спираме на парадигматичните особености на конклузива, които произтичат от това виждане, тъй като това ще ни отклони значително от темата на настоящата работа. Ще се ограничим до заявената констатация и ще продължим с друга особеност от темпоралната парадигма на конклузива, която има пряко отношение към нашето изследване – съвпадението на формите на конклузивния аорист и индикативния перфект.

Съвпадение на формите на конклузива и индикативния перфект

В литературата, посветена на българската евиденциалност, многократно е споменавана граматическата омонимия, която се състои в съвпадение на аористната форма на конклузива и индикативния перфект (форма от типа *е ходил*) (вж. Ницолова/Nitsolova 2008. Герджиков/Gerdzhikov 1984,

Алексова/Aleksova 2013). Най-обстойно този въпрос е изследван от Г. Герджиков (Герджиков/Gerdzhikov 1984). Според учения причината за съвпадението на формите на индикативния перфект и конклузивния аорист се открива в историческото развитие на категорията *модус на изказването на действието*. Това е името, което дава на категорията Г. Герджиков (тук синонимно използваме възприетия в типологията термин евиденциалност) в българския език. Герджиков смята, че категорията възниква чрез транспозиция на перфекта в полето на аориста за целите на нарацията, което е първата стъпка във възникването на противопоставянето на форми по признака *опосредстваност на информацията*. Опосредстваните форми на този етап според Герджиков са изразявали семантиката както на ренаратива, така и на конклузива. В последвалите етапи на развитие третоличните форми на ренаратива и конклузива се различават, създават се темпоралните парадигми (форми за бъдеще време) на така обособените подкатегории, а в последния етап възниква дубитативът (вж. Герджиков/Gerdzhikov 1984).

Ако погледнем съвременното състояние на езика, можем да се запитаме какво всъщност различава двете категории на фона на широката употреба на форми от типа *е ходил*. Да се отговори на този въпрос е наистина трудно. От една страна перфектът, маркиран по признака резултативност, е в състояние да представя крайния резултат от действието, актуален в момента на говоренето, без да държи сметка на протичането на самото действие. От друга страна, конклузивът възниква въз основа на една от употребите на перфекта, като постепенно разширява семантичния си обхват. От това може да се предположи, че често в непосредствения контекст формите от типа *ходил е* трудно могат да бъдат различени. За да снемем тази двузначност на омонимичните форми (наречени от Г. Герджиков *би-партиципциални* поради спецификата на граматическата омонимия), той указва следното правило: ако формата може да се замени с форма за друго време на конклузива без особена промяна в смисъла, става въпрос за конклузив, ако не – за перфект (Герджиков/Gerdzhikov 1984: 228–236). Тук бихме могли също да ползваме като ориентир наблюдението на Руселина Ницолова по отношение на значението на индикативния перфект. Според авторката при конкуренция с конклузивния аорист то се е стеснило до означаване на свидетелски действия в 1 л. при съвпадение на глаголният субект и говорещия или до указване, че говорещият е бил свидетел на действието при глаголна форма, която не е в 1 л. (Ницолова/Nitsolova 2008: 295–300). Както ще видим по-нататък, дори въоръжени с тези практически указания, разграничаването на индикативния перфект и конклузивния аорист често се оказва нелека задача.

Преди да се убедим в това обаче, нека направим кратък преглед на наличните класификации на условните изречения, тъй като именно този непосредствен контекст е обект на настоящото ни изследване.

Сложни съставни изречения с подчинено обстоятелствено изречение за условие

Тук ще разгледаме типовете сложни съставни изречения с подчинено обстоятелствено изречение за условие. Абстрахираме се от различните критерии за класификация на този тип сложни изречения (подробна класификация на условните конструкции в българския език по различни критерии вж. у Ницолова (Ницолова/Nitsolova 1998) и у Иванова, Градинарова (Иванова, Градинарова/Ivanova, Gradinarova 2015) и др., тъй като това не е обектът на нашата работа. Фокусираме върху вида условие, което се представя чрез подчиненото изречение. Според Академичната граматика (Грамматика на съвременния български книжовен език. Т. 3. Синтаксис 1983) условието може да бъде възможно (потенциално), реално или иреално. До голяма степен с това деление е свързан и изборът на езикови средства, чрез които да се предаде условието (протазиса) и заключението (аподозиса).

Тук представяме в табличен вид класификацията на сложните съставни изречения с подчинено обстоятелствено изречение за условие, направена в „Грамматика на съвременния български книжовен език. Том 3. Синтаксис“ (1983). Предаваме само граматическите стойности на различните комбинации, без да привеждаме примерите.

Таблица 1. Сложни съставни изречения с подчинено обстоятелствено изречение за условие според „Грамматика на съвременния български книжовен език. Синтаксис“ (1983: 393–402)

Възможно условие		Реално условие		Иреално условие (минало)	
Главно изречение (аподозис)	Подчинено изречение за условие (протазис)	Главно изречение (аподозис)	Подчинено изречение за условие (протазис)	Главно изречение (аподозис)	Подчинено изречение за условие (протазис)
Бъдеще време	Сегашно време	При повторителни действия		Бъдеще в миналото/ Условно наклонение	Минало несвършено време/ Минало предварително време/ Минало неопределено време/ Условно наклонение
Сегашно време със значение на бъдеще		Бъдеще време	Сегашно време/ Минало несвършено време		
Условно наклонение		Сегашно време			

Повелително наклонение		<i>При обобщени действия</i>			
		Сегашно време	Сегашно време		
Минало несвършено време	Минало несвършено време с модално значение, означаващо минало, сегашно или бъдещо действие	Бъдеще време	Сегашно време		
Бъдеще в миналото		Повелително наклонение			
Условно наклонение		<i>При свидетелска позиция в миналото</i>			
		Бъдеще време в миналото	Минало свършено време		
		Условно наклонение			
		<i>При несвидетелска позиция в миналото</i>			
		Минало неопределено време	Минало неопределено време		
		Сегашно време			
		Бъдеще време			
		Повелително наклонение			

Както може да се види от Таблица 1, в класификацията напълно отсъстват косвените евиденциални форми, т.е. всички употреби на формите от типа *е ходил* са приписани на индикативния перфект (минало неопределено време). Това донякъде се обяснява с факта, че в труда евиденциалните форми в съвременния български език са съвсем бегло споменати. Техните употреби не са описани, нито са разграничени т.нар. бипартиципални форми (формите на конклузивния аорист и индикативния перфект).

Нека сега разгледаме класификацията на условните конструкции на Руселина Ницолова, която отчита възможните конклузивни употреби (Ницолова/Nitsolova 1988)¹. В следната таблица представяме възможните комбинации на форми в главното изречение (у Ницолова/Nitsolova 1998 *следствие*, на други места *заключение*, от гледна точка на логиката – аподозис) и подчиненото изречение (условие, протагис).

Таблица 2. Употреба на граматически форми в сложни съставни изречения за условие според Ницолова (Ницолов/Nitsolova 1998)²

Условие / Следствие	PRS	PRF	FUT	FUT PRF	AOR	IMPF	PQP		FUT PAST	FUT PRF PAST	C PRS/IMPF	C PRF/PQP	C AOR	C FUT/FUT PAST	COND
PRS	+	+	+	+	+										
PRF	+	+	+												
FUT	+	+	+	+	+										+
FUT PRF	+	+	+	+											
AOR	+	+	+												
IMPF	+	+	+		+	+	+		+						
PQP						+	+		+						
FUT PAST						+	+		+	+					
FUT PRF PAST						+	+		+						
C PRS/IMPF	+	+									+			+	
C PRF/PQP		+									+		+		
C AOR	+	+	+								+	+	+		
C FUT/FUT PAST	+	+									+	+	+	+	
C FUT PRF/FUT PRF PAST														+	

От Таблица 2 е видно, че според Р. Ницолова употреби на конклузивни форми са възможни както в условието (протазиса), така и в следствието (заклучението, аподозиса), при това в следствието са възможни всички конклузивни времена, а в условието – всички без конклузивно бъдеще предварително и конклузивно бъдеще предварително в миналото. Според нас комбинациите с конклузивно сегашно време, конклузивен перфект, конклузивно бъдеще време и конклузивно бъдеще предварително време обаче са невъзможни, тъй като тези времена имат адмиративни употреби. По наше мнение условността изключва адмиративността, тъй като граматичната условност е по дефиниция рационална и не може да се съчетае с емоционалния момент на изненада на говорещия във връзка с направено заключение, което противоречи на неговата предварителна представа за състоянието на нещата. Необходимо е да посочим още, че възгледите за конклузива, изложени от Р. Ницолова в този труд, предшестват възгледите на авторката в по-късните ѝ трудове (напр. Ницолова/Nitsolova 2007, Ницолова/Nitsolova 2008). Една от същностните разлики е именно в дефинирането на темпоралната парадигма на конклузива – тук са посочени стойности на конклузива за времената от неминалия план, докато по-късно Р. Ницолова възприема позицията, че конклузивът притежава форми само за времената от миналия план (вж. Ницолова/Nitsolova 2007, 2008). По-късно е изложено също виждането ѝ за семантичния обхват на перфекта в българския език, който в конкуренция с конклузивния аорист е стеснил значението си до означаване на събития в 1 л. и свидетелски наблюдавани действия във 2 л. и 3 л. (вж. Ницолова/Nitsolova 2008).

Тъй като Р. Ницолова не дава ясни указания за разграничение на конклузивния аорист и индикативния перфект, нека разгледаме един от примерите, с които авторката илюстрира комбинация от Таблица 2 (Ницолова/Nitsolova 1988):

PRS	PRF/C	Реално условие	<i>Ако сега продавачът е весел, днес е</i>
	AOR		<i>продавал успешно.</i>

Както е видно, условното изречение предава реално условие в сегашното, а бипартиципалната форма *е продавал* в главното изречение е неизяснена. Според нас в примери за реално или иреално условие, където условието и заключението (последницата) са локализиращи в плана на миналото при несвидетелска позиция на говорещия към събитията, ако са на лице форми от типа *е ходил* в главното и в подчиненото изречение, то тези употреби са конклузивни, тъй като с тях се изказва предположение за възможна причинно-следствена връзка между действия, на които говорещият не е бил свидетел, но реконструира по пътя на логиката. Когато условието е реално, за да бъдат определени еднозначно употребите на форми от типа *е ходил* в условието като индикативен перфект или като конклузивен аорист, необходимо е да се реши дали примерът представя условие в сегашния или в миналия план. От концептуализацията на този въпрос до голяма

степен зависи и определянето на формите – ако условието е сегашно, то значи се поставя акцент върху наличието/отсъствието на резултат от действието в сегашния момент и тогава формите са на индикативен перфект. Ако обаче приемем, че условието е минало, тогава от съществена важност се оказва субективният характер на информацията – предположение за минали събития, на които авторът не е бил свидетел, и формите за на конклузивен аорист. Така бихме могли да разширим разбирането на Р. Ницолева за употребите на индикативния перфект в съвременния български език по следния начин – при конкуренция с конклузивния аорист, чиито употреби са както във фактологични, така и в нефактологични контексти, индикативният перфект е стеснил значението си до съобщаване на реални факти в 1 л. и свидетелски наблюдавани събития във 2 л. и 3 л.

Когато формите от типа *е ходил* се откриват в заключението (последидатата) на изречения за реално условие в миналото (когато например в подчиненото изречение се откриват форми на индикативен аорист като в *Ако сестра му взе такова решение, тя е мислила за децата си*; примерът е от Ницолева/Nitsolova 1988), то според нас това са конклузивни употреби, чрез които говорещият изказва предположение за връзката между събития в миналото, на които не е бил свидетел.

След като представихме наличните класификации на сложните съставни изречения с подчинено обстоятелствено изречение за условие и изказахме някои свои виждания във връзка с тях, нека пристъпим към анализ на събраните от нас примери на подобен тип изречения, съдържащи конклузивни форми. В хода на работата разглеждаме конклузивните употреби както в подчиненото, така и в главното изречение.

Употреби на конклузива в условни изречения

В пример (1) формите *не е влязла* и *не е изпразнила* се откриват в подчиненото изречение за условие, а в главното присъстват форми за условно наклонение. Контекстът в примера указва, че събитията, за които се говори, са в плана на миналото, и тъй като става дума за журналистическа статия, очевидно авторът не е свидетел на действията, а предава информация от експертен анализ. Според класификацията, предадена в Таблица 1, това е изречение с иреално условие в миналото. В този случай авторът би могъл да използва конклузивен плусквამперфект: *ако тройката не е била влязла в басейна и не го е изпразнила*, което допълнително щеше да укаже, че събитията са в миналия план. Тъй като главното изречение не прави това, там намираме форми на условно наклонение. Според нас тук се реализира неутрализация по признаците *предходност* и *индиректност*, по които се противопоставят конклузивният аорист и конклузивният плусквამперфект, тъй като контекстът указва, че събитията са в плана на миналото. Има обаче и друга възможност – чрез формите, които откриваме в условното изречение, всъщност би могло да се представя и реално условие в сегашния план и по този начин заместването би могло да търси опреде-

лен стилистичен ефект – да „приблужи“ читателя до актуалната възможност на иначе нереализираното условие, да го постави в контекста на актуално разиграващата се планетарна драма, макар и отрицателните форми *не е влязла и не е изпразнила* предварително да чертаят вече случилия се сценарий.

Що се отнася до формите *не е влязла и не е изпразнила*, тук приемаме, че те са конклузивни, тъй като не представят реално условие в сегашния план, а са избрани именно заради възможността си да представят събитията като опосредствано възприети, но достоверни. Това е жанрова специфика на конклузивните употреби (повече за употребите на конклузива в журналистически текстове вж. у Московска 2020).

(1) *Резултатите от анализите, направени по-късно от различни експерти съвпадат в едно: ако тройката не е влязла в басейна и не го е изпразнила – от парния взрив биха загинали и пострадали стотици хиляди, даже милиони хора. Това би изменило напълно хода на историята и би променила напълно планетата ни такава, каквато я познаваме днес.* (https://www.edna.bg/svobodno-vreme/zaradi-tiah-sme-zhivi-trimata-smeli-my-zheot-chernobillkoitosezhertvahazaevropa4657712/?utm_source=edna&utm_medium=facebook&utm_campaign=shareBlock&fbclid=IwAR1Z4MgP3vjSDY-8dO0rYqWi0YsBnj3CZh300W8XJdpoII_0kK98V09teY, актуален към 17.05.2019 г.)

Формите *е имало* и *са щели да успеят* в пример (2) откриваме в подчиненото и главното изречение на сложно съставно изречение за иреално условие. Този пример също е взет от журналистически материал, в който авторът предава историята на момче, спасило давец се младеж. Както се вижда, в този откъс основната наративна линия е изградена с конклузивни форми (подчертаните в текста форми). Употребата на формите *е имало* и *са щели да успеят* обаче е любопитна и с това, че главното изречение съдържа глагол за мисловна дейност – *смята*. В българския език подчинените изречения след глагол за идеална дейност в главното дават възможност да се изразят различните гледни точки на автора на изказването и участника в събитията (Ницолова нарича това поглед отвън и поглед отвътре към събитията, вж. Ницолова/Nitsolova 2005). Р. Ницолова смята, че в подчинени изречения след глагол за идеална дейност в главното перфектът служи за означаване на гледната точка на участника в събитието (Ницолова/Nitsolova 2005). В този конкретен пример според нас е изразена гледната точка на автора, а не на участника в събитията. Формата в случая е конклузивна. На практика в тази позиция индикативна форма е невъзможна, тъй като противоречи на невидетелската позиция на автора, и изборът е между ренаративни и конклузивни форми. В журналистически текстове конклузивните форми се употребяват често заради възможността да предават субективна информация, с която обаче говорещият се ангажира. Той гарантира за нейната достоверност. Според нас в този пример се наблюдава една от най-честотните употреби на конклузивно бъдеще време в мина-

лото – в аподозиса на условни изречения, за да се означава нереализирано заключение (последница, аподозис).

(2) *Уванал е едното 17-годишно момче за главата и го е обърнал по гръб. То обаче е било много паникьосано. Не е знаел какво да направи, защото момчето е щяло да го завлече надолу към дъното със себе си. Смята, че ако е имало още един добър плувец, са щели да успеят да спасят и двамата младежи, но вместо това всички са стояли и са гледали без да предприемат каквото и да е било.* (<https://www.iskra.bg/hristo-i-zhulian-shty-ahmedaspasimoshteednomomcheakoimasheoshteedinpoymasnamostavburgas/?fbclid=IwAR3R4Byx7d6vkimD82oCNksqIuFbzxTLl02YfylC9RotbtFtdtLPvD2YCdI>, актуален към 07.09.2019 г.)

В пример (3) формите *е имал* и *щял е да изхвърчи* откриваме респективно в подчиненото и главното изречение за сложно съставно изречение за иреално условие в плана на миналото. В примера е видно, че говорещият излага своето мнение по определен въпрос. От контекста става ясно, че изречението за условие представя собствен извод, заключение или предположение на говорещия. В този пример, тъй като условието е иреално и същевременно не предполага свидетелска или несвидетелска позиция, е възможно да бъдат употребени индикативни форми – *ако имаше конкуренция, щеше да изхвърчи от бизнеса*. Конклузивните форми обаче акцентират върху субективността на информацията, представят я като лично заключение (извод, предположение), независимо, че фактите, върху които се гради авторовата хипотеза, са общоизвестни. Според нас това е типичен пример за употреба на конклузива в условието и заключението на сложно съставно изречение за иреално условие.

(3) *Не, има нещо, което Библията разкрива пределно ясно: библейският Бог е един мърляв занаятчия. Хич го няма, нито в замисъла, нито в изпълнението. Ако е имал конкуренция, щял е да изхвърчи от бизнеса. Точно затова аз не вярвам, че сме експеримент.* (Примерът е от Българския национален корпус..)

Формите *не е било* и *е щяло да е било постигнато* в пример (4) откриваме в контекст на преизказност. В примера авторът препредава чужди думи, но както е видно, формите не са ренаративни. Според нас тук се реализира отново синтагматична (контекстуална) неутрализация по признака *преизказност*, който е изразен лексикално. В такива условия конклузивът може да замени ренаратива, за да предаде информацията неутрално, т.е. без да се получава кумулиране и на преизказност, изразена чрез лексикални средства, и на преизказност с граматическо средство. Причините за заместването на ренаративни форми с конклузивни, когато времето е в минал план, са две. Първата причина е фактът, че при неутрализацията на признака преизказност (когато той е изразен лексикално), на мястото на ренаратива не може да се появят индикативни форми от плана на минало-

то, защото се получава противоречие между лексикалния показател за преизказване и значението *свидетелственост* на индикативните минали глаголни времена. Втората причина е, че конклузивът и ренаративът предават опосредствана информация макар и от различен тип. Не на последно място стои и фактът, че ако възможността за неутрализация, когато е на лице, не се реализира, ренаративните форми добиват семантичен нюанс. Те подчертават, че се препредава чужда информация и може да се реализира ефектът на подчертано неангажиране с достоверността на предаваната информация или на дистанциране от нея.

Ние смятаме, че в пример (4) формите са конклузивни, които са употребени вместо ренаративни. Трябва да обърнем внимание също на факта, че формата за конклузивно пасивно бъдеще в миналото *е щяло да е било постигнато* съдържа причастната форма *е било* вместо спомагателния глагол *съм/бъда* за 3 л. Това според нас е девиация, като не изключваме възможността да бъде и проява на хиперкоректност.

(4) *По думите му, ако не е било решението за програмата за защита на мигрантите, вече е щяло да е било постигнато споразумение за построяването на стената.* (https://vestnikstroitel.bg/news/196136_prezident-na-sasch-donald-trmp-obvini-vchera-otnovo-demokratite-za-prodlzhavaschotchastichno-spirane-na-rabotata-na-pravitelstvoto/, актуален към 12.05.2019 г.)

Пример (5) съдържа формата *е бил* за предаване на реално условие в миналото при ненаблюдавани събития, чието заключение е в сегашния план. Тук отново контекстът указва, че авторът прави свое предположение за реална възможност в миналото, чието заключение е актуално в сегашното. Именно по тази причина смятаме, че формите са конклузивни. В заключението е употребено условно наклонение. Тази комбинация за изразяване на реално условие при ненаблюдавани събития в миналото не е представена в класификацията в Таблица 1 (по „Граматика на съвременния български книжовен език. Т. 3. Синтаксис“ 1983), дори да приемем, че посоченото там минало неопределено време в условието всъщност включва и конклузивни употреби.

(5) – *Но ако сега ви заведем там, все някой ще ви разпознае!*

– *Тогава намери стареца, дето достави първото писмо! – предложи Гоблин.*

– *Добра идея, само че има едно „но“. Помисли по въпроса! Дори ако е бил голям късметлия, все още би трябвало да се намира далеч оттук. За разлика от нас, не са му осигурили безплатен превоз.* (Примерът е от Българския национален корпус)

Кратки изводи

След като разгледахме някои изследвания и ги съпоставихме с нашите наблюдения за възможностите конклузивни форми да участват в състава на сложни съставни изречения с подчинено обстоятелствено изречение за

условие, стигнахме до извода, че употребите на конклузива в условни изречения са възможни както в условието (протазиса), така и в заключението (аподозиса) на изречения за реално и иреално условие. Според нас конклузивните форми се оказват подходящи, когато авторът изказва свое предположение за причинно-следствени връзки между събитията.

От решаващо значение за класифицирането на конклузивните употреби се явява определянето на условието, в което се откриват формите от типа *е ходил*, като минало или сегашно. Ако приемем, че условие, чието заключение (последница) е в сегашното или бъдещето, е сегашно, то според нас това поставя акцента върху актуалното наличие/отсъствие на резултат от действието. Така употребите на форми от типа *е ходил* би трябвало да определим като употреби на индикативен перфект.

Ако приемем обаче, че това са изречения за условие в миналото, както са класифицирани в академичната граматика, то чрез форми от типа *е ходил* се прави предположение за хипотетични действия в миналото, на които говорещият не е бил свидетел. От това следва, че тези форми са конклузивни. Това положение би допълнило разбирането на Р. Ницолова за употребите на индикативния перфект в съвременния български език, като ограничи допълнително употребите му, които биха се свели до означаване на реални факти в 1 л. и свидетелски наблюдавани събития във 2 л. и 3 л.

Независимо как класифицираме условието обаче, когато става въпрос за реално условие в сегашния или бъдещ план, конклузивни форми могат да се употребят в главното изречение, за да се означава предположение за връзката между събития, на които говорещият не е бил свидетел.

Когато условието е в миналия план, конклузивни употреби са възможни и за реални, и за иреални условия. Прието е, че иреалното условие е винаги в миналото. Към него не може да има свидетелска или несвидетелска позиция. Такъв тип условни изречения обаче са присъщи главно на устната комуникация и в чист вид могат да се появят само в спонтанна авторова реч. В нашата база данни най-често тези условни изречения биват предавани в журналистически материали и употребата на конклузивните форми в тях следва логиката на жанровата специфика, от една страна, и възможностите за интегриране на условието в сложни изречения, които съдържат глагол за мисловна дейност в главното, от друга страна. Най-често в изреченията за иреално условие в нашата база данни откриваме комбинация на конклузивна форма за аорист в подчиненото изречение (протазиса) и конклузивно бъдеще време в миналото в главното (аподозиса). Този тип условни изречения се оказват особено подходящи за журналистически текстове, тъй като чрез тях авторът има възможността да се ангажира с информацията за нереализирано събитие.

Често срещани са употребите на конклузивни форми за предаване на реално условие в плана на миналото при несвидетелска позиция на автора.

Това са и най-типичните употреби на конклузива в условни изречения, тъй като модалният контекст предполага предположителни (умозаключителни) форми, от една страна, а от друга страна, най-честата употреба на конклузивни форми (но не единствена) в плана на миналото е да означава авторовата реконструкция на събития, на които не е бил свидетел, по техни следи или въз основа на логически операции. Тези употреби също са подходящи за журналистически текстове, където конклузивните форми често заменят ренаративните, за да се акцентира върху достоверността на информацията.

БЕЛЕЖКИ / NOTES

¹ Класификацията обхваща не само сложните съставни изречения с подчинено обстоятелствено изречение за условие, а възможните условни конструкции в българския език, които авторката систематизира и класифицира по различни критерии. Ние ще представим само тази част от нейната работа, тъй като целта ни е да изследваме конклузива, а не различните граматични възможности за изразяване на условност.

² Легенда: PR – сегашно време, PRF – перфект, FUT – бъдеще време, FUT PRF – бъдеще предварително време, AOR – аорист, IMPF – имперфект, PQP – плусквамперфект, FUT PAST – бъдеще в миналото, FUT PRF PAST – бъдеще предварително в миналото, C PRS/IMPRF – конклузивно сегашно време/конклузивен имперфект, C PRF/PQP – конклузивен перфект/конклузивен плусквамперфект, C AOR – конклузивен аорист, C FUT/FUT PAST – конклузивно бъдеще време/конклузивно бъдеще в миналото, C FUT PRF/FUT PRF PAST – конклузивно бъдеще предварително време/конклузивно бъдеще предварително в миналото, COND – условно наклонение

ЛИТЕРАТУРА

- Алексова 2013: *Алексова, Кр.* Конклузивът и неговите употреби в съвременния български език. – В: *Материали от III конгрес по българистика*, проведен през м. май 2013 г.
- Иванова, Градинарова 2015: *Иванова, Е., Градинарова, А.* Синтаксическа система на българския език на фоне на руския. Языки славянской культуры. Москва.
- Генчева-Декле 1990: *Guenchéva, Zl.* Valeur inférentielle et valeur “admirative” en bulgare. – *Съпоставително езикознание*, XV, № 4–5. с. 47–52.
- Герджиков 1977: *Герджиков, Г.* Една специфична глаголна категория в съвременния български език. Категорията „ангажираност“ на говорещия с изказването на действието. – В: *Годишник на Софийския университет*, Факултет по славянски филологии. Българско езикознание, т. 2, с. 9–65.
- Герджиков 1984: *Герджиков, Г.* Преизказването на глаголното действие в българския език. София, Наука и изкуство.
- Грамматика 1983: *Грамматика на съвременния български книжовен език*. Т. 3. Синтаксис. София, Издателство на БАН.

- Конедарева 2015: *Конедарева, С.* Евиденциалността в българския език – типологичен аспект. (Автореферат) <http://rd.swu.bg/media/37429/avtoreferat.pdf>
- Мельчук 1998: *Мельчук, И. А.* Курс общей морфологии. Том II. Москва – Вена: Языки русской культуры, Wiener Slawistischer Almanach, Издательская группа „Прогресс“.
- Москова 2020: *Москова, М.* Употреба на конклузива в журналистически текстове. – В: *Съвременна лингвистика*. Списание на Факултета по славянски филологии, бр. 1 с. 47–62.
- Ницолова 1998: *Ницолова, Р.* Условные конструкции в болгарском языке. – В: *Российская академия наук. Институт лингвистических исследований. Типология условных конструкций*. Отв. ред. В. С. Храковский, Санкт-Петербург, Наука, с. 129–161.
- Ницолова 2007: *Ницолова, Р.* Модализованная эвиденциальная система болгарского языка. – В: Храковский, В., отв. ред. *Эвиденциальность в языках Европы и Азии*. Санкт-Петербург: Наука, с. 107–197.
- Ницолова 2005: *Ницолова Р.* Гледната точка и употребата на времената в сложните съставни изречения с ментални предикати в българския език. – В: *Юбилеен славистичен сборник*. Благоевград, с. 312–24. [
- Ницолова 2008: *Ницолова, Р.* Българска граматика. Морфология. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“.
- Плунгян 2011: *Плунгян, Вл.* Введение в грамматическую семантику. Москва, Российский государственный гуманитарный университет.
- Търпоманова 2015: *Търпоманова, Е.* Евиденциалност в балканските езици: български и албански. София, Ни плюс.
- Aikhenvald 2004: Aikhenvald, Al. *Evidentiality*. Oxford: Oxford University Press.
- Chafe 1986: *Chafe, W., J. Nichols*. Evidentiality: The linguistic coding of epistemology. *Advances in Discourse Processes*. Vol. XX. Ed. Norwood – Ney Jersey: Ablex Publishing Corporation,.
- Lazard 1999: *Lazard, G.* Mirativity, evidentiality, mediativity, or other? – *Linguistic Typology* 3, pp. 91–109.

REFERENCES

- Aikhenvald 2004: *Aikhenvald, Al.* Evidentiality. Oxford: Oxford University Press.
- Aleksova 2013: *Aleksova, Kr.* Konkluzivat i negovite upotrebi v savremennia balgarski ezik. – In: *Materiali ot III kongres po balgaristika*, проведен през м. май 2013 г.
- Chafe 1986: *Chafe, W., J. Nichols*. Evidentiality: The linguistic coding of epistemology. *Advances in Discourse Processes*. Vol. XX. Ed. Norwood – Ney Jersey: Ablex Publishing Corporation,.
- Gencheva-Deskles 1990: *Guenchéva, Zl.* Valeur inférentielle et valeur “admirative” en bulgare. – *Sapostavitelno ezikoznanie*, XV. № 4–5, pp. 47–52.
- Gerdzhikov 1977: *Gerdzhikov, G.* Edna spetsifichna glagolna kategoria v savremennia balgarski ezik. Kategoriyata "angazhiranost na govoreshtia s izkazvaneto na deystvieto. – In: *Godishnik na Sofiyskia universitet*, Fakultet po slavyanski filologii. Balgarsko ezikoznanie, t. 2, pp. 9–65.

- Gerdzhikov 1984: *Gerdzhikov, G.* Preizkazvaneto na glagolnoto deystvie v balgarskia ezik. Sofia: Nauka i izkustvo.
- Gramatika 1983: Gramatika na savremenniya balgarski knizhoven ezik. T. 3. Sintaksis. Sofiya: Izdatelstvo na BAN.
- Ivanova, Gradinarova 2015: *Ivanova, E., A. Gradinarova.* Sintaksicheskaja sistema bolgarskogo jazyka na fone russkogo. Jazyki slavjanskoj kul'tury. Moskva.
- Konedareva 2015: *Konedareva, S.* Evidentsialnostta v balgarskia ezik – tipologichen aspekt (Avtoreferat), <http://rd.swu.bg/media/37429/avtoreferat.pdf>.
- Lazard 1999: *Lazard, G.* Mirativity, evidentiality, mediativity, or other? – *Linguistic Typology* 3, pp. 91–109.
- Melychuk 1998: *Melychuk, I. A.* Kurs obshtey morfologii. Tom II. Moskva – Vena: Языки русской культуры, Wiener Slavistischer Almanach, Izdatel'skaya grupa "Progress".
- Moskova 2020: *Moskova, M.* Upotreba na konkluziva v zhurnalisticheski tekstove. – In: *Savremenna lingvistika*. Spisanie na Fakulteta po slavyanski filologii, br. 1, pp. 47–62.
- Nicolova 1998: *Nicolova, R.* Uslovnye konstrukcii v bolgarskom jazyke. – In: *Rosijskaja akademija nauk. Institut lingvisticheskikh issledovanij. Tipologija uslovnykh konstrukcij*. Otv. red. V. S. Hrakovskij, Sankt-Peterburg, Nauka, pp. 129–161.
- Nitsolova 2005: *Nicolova, R.* Glednata tochka i upotrebata na vremenata v slozhnite sastavni izrechenia s mentalni predikati v balgarskia ezik. – In: *Yubileen slavistichen sbornik*. Blagoevgrad, pp. 312–24.
- Nicolova 2007: *Nicolova, R.* Modalizovannaja jevidencial'naja sistema bolgarkogo jazyka. – In: Hrakovskij, V., otg. red. *Jevidencial'nost' v jazykah Evropy i Azii*. Sankt-Peterburg, Nauka, pp. 107–197.
- Nitsolova 2008: *Nicolova, R.* Balgarska gramatika. Morfologia. Sofia: Universitetsko izdatelstvo "Sv. Kliment Ohridski".
- Plungjan 2011: *Plungjan, Vl.* Vvedenie v grammaticheskiju semantiku. Moskva: Rossijskij gosudarstvennyj gumanitarnyj universitet.
- Tarpomanova 2015: *Tarpomanova, E.* Evidentsialnost v balkanskite ezitsi: balgarski i albanski. Sofia, Ni plus.

✉ Д-р Михаела Москова
 Катедра по български език
 Факултет по славянски филологии
 Софийски университет „Св. Климент Охридски“
 бул. „Цар Освободител“ 15, 1504 София, България

✉ *Mihaela Moskova, PhD*
 Department of Bulgarian Language
 Faculty of Slavic Studies
 Sofia University St. Kliment Ohridski
 15 Tsar Osvoboditel Blvd., 1504 Sofia, Bulgaria